

Ivan STANIČ

Fabianijevo urbanistično načrtovanje javne koristi

Prispevek obravnava predloge Maksa Fabianija za celovite prenovе popotresne Ljubljane in povojne obnove Posočja z vidika zagotavljanja javne koristi. Urbanističnorazvojna artikulacija projektov je prikazana z vidika takratnega družbenopolitičnega okolja ter uveljavljenih splošnih in avtorjevih načel izgrajevanja mesta.

Ključne besede: Maks Fabiani, javna korist, Ljubljana, Posočje, urbanistično načrtovanje

1 Uvod – javna korist

Javna korist je predvsem zadovoljevanje javnega interesa, pri čemer tega predstavljajo javno (za)varovane dobrine, ki jih zakon opredeli kot take. To so javni red, javna varnost, javna morala, neposredna nevarnost za življenje in zdravje ljudi ali premoženje in interesi gospodarstva (več o tem Jerovšek, v: Ferfila, Bogomil idr., 2002, str. 147). Tako razumevanje in javno delovanje upravičuje obstoj javnega sektorja in namen porabe proračunskih virov. Nekateri teoretiki trdijo, da nad takim delovanjem bdi država, drugi pa, da se skrb lahko porazdeli glede na njen predmet. V pravnem smislu opredelitev javne koristi stremi k racionalizaciji oblasti, to je sistemizaciji materialnega prava in procesov, zlasti reševanja medčloveških interesnih sporov, tudi v smislu izvajanja oblasti in hierarhizacije odločitev (po Weber, v: Igljčar, 2014, str. 151–195).

Kar zadeva urejanje prostora, načrtovanje in arhitekturo, lahko javno korist v splošnem smislu opredelimo kot vse naštetu, saj se delovanje na naštetih področjih izkazuje v fizičnem in družbenem prostoru. Tako delovanje vseeno ni splošno in ne rešuje vseh fizičnih in/ali družbenih izzivov, ampak je specifično, zato zahteva določena znanja in veščine. Arhitekt urbanist je ne glede na svoje akademsko ozadje kot družbeni subjekt bil in je še vedno *genius movens* poverjene specifične strokovne storitve za doseganje javne koristi, kakor koli že je ta v duhu časa opredeljena in kdor koli že se je pod naročilo storitve podpisal, torej za umeščanje in opredelitev pogojev za izvajanje v fizičnem okolju in sodelovanje pri zagotavljanju njihove sprejemljivosti v družbenem.

V času najdejavnjšega obdobja delovanja arhitekta in urbanista Maksa Fabianija je bil ta v začetku skrbnik in izvrševalec javne koristi utelešen v podobi cesarja avstro-ogrskega imperija, pozneje italijanskega kralja, čigar izvrševalec je bil diktator. Jav-

ni interes je v obeh primerih opredelil in določil posameznik, kar je v konkretnih primerih pomenilo tudi drugačno opredelitev javne koristi, če ne v fizičnem smislu pa v družbenem prav gotovo.

2 Oblikovalsko zadovoljstvo in vzorčni okvir

Slavni renesančni arhitekt Luciano Laurana, sicer avtor treh znamenitih slik o idealnem mestu, na katerih je predstavil značilne tipe stavb in načela kompozicije mesta, in tudi stavbenik palače v Urbinu, je nekoč zapisal, da je »vsakdanja praksa arhitekturne kreacije v domišljanju stavbe ali mesta, ki bo zgrajeno šele v prihodnosti, in v vizualizaciji domišljije v perspektivni risbi« (Mutnjaković, 1988). Seveda je arhitekturna risba vaja za preučitev strokovnega vprašanja, upodobljena ponudba storitve morebitnemu naročniku ali že idejna študija predmeta naročila – opredmetene storitve posameznega dela celote, lahko tudi celote v obliki sheme.

Maks Fabiani je svojo teorijo videnja sveta predstavil šele leta 1946 in jo poimenoval Akma. Teorijo je utemeljil na matematični igri infinitezimalno majhnega računa, na modelih Leibnizta ali antičnih filozofov Anaksagore, Anaksimandra, Aristotela in drugih. Gre za neskončno zlaganje kar najmanjših delcev v različne pojavnosti ob ponovljivih vzorcih zlaganja v različnih dimenzijah in časih. Združuje torej dve načeli: obstoj prvotnih osnovnih elementov in dejanje – akcijo združevanja. Prek slednje razlaga vlogo posameznika v družbi ter vezi v njej in razvoju. Državi pripisuje najpomembnejšo vlogo, saj naj bi zagotavljala blaginjo za vse, vendar usklajeno z etičnimi in kulturnimi vrednotami večinskega naroda.

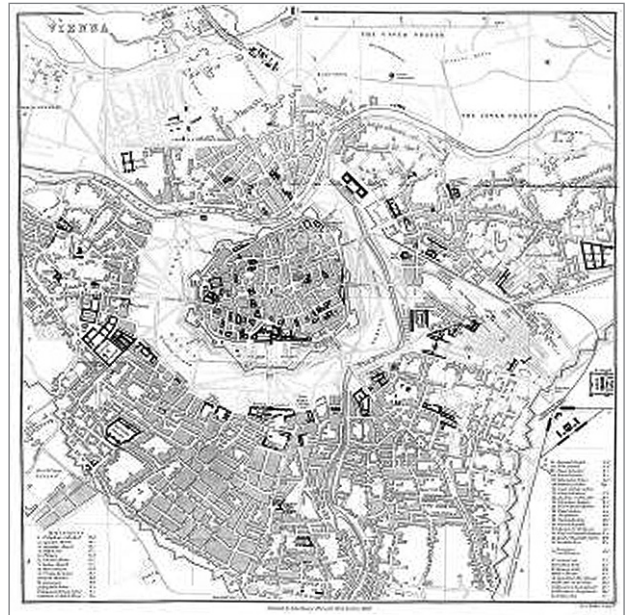
Za podrobnosti in posebnosti v Fabianijevi teoriji družbe presenetljivo ni bilo prostora. V arhitekturnem in urbanističnem načrtovanju jih je vseeno dopuščal saj je izhajal iz teorije stalnega delovanja. V načrtovalskem smislu bi to lahko pomenilo nenehno načrtovanje oziroma nenehno prilagajanje sheme. Dopuščal je torej možnost odstopanja od načrta (regulacijske sheme) ali vsakokratno prilagoditev načrta. Te naj bi sledile vsakokratnim potrebam, finančnim zmogljivostim in možnostim. Tako je napisal v poročilu k regulacijskemu načrtu za Ljubljano (1896) in podobno za Bielsko (1899). Razlog za tako odstopanje je Fabianijevo vztrajanje pri izvedbi uresničljivih delov. Prednost je dajal posameznim kosom, na primer stavbam ali trgov. Za Fabianija je shema razvoja mesta artefakt, ki je sama po sebi okvir za podrobnejše ureditve in izvedbe posameznih arhitektur. Namen sheme je torej izvedba podrobnosti, lahko tudi po naključnem vrstnem redu.

Okvir je v primeru Dunaja določil sam cesar, v Posočju pa novi gospodar, ki je za vzor izbral najboljši primer iz svoje kulture.

2.1 Prvi vzor – dunajski obroč

Potem ko je uspešno preživel pomlad narodov je mladi avstro-ogrski cesar Franc Jožef ukazal podreti dunajsko obzidje, zgrajeno v 13. stoletju iz odkupnine za angleškega kralja Riharda I. Levjesrčnega. Podrtje je podkrepil z *lex specialis*, začetek je spisan nekako tako: »Naša volja je, da se obzidje podre ... Podpisan cesar FJI« (*Es ist Mein Wille ...*, 1857). Strahovi so izpuhteli: turška grožnja je bila le davni spomin, Napoleon je že umrl na sv. Heleni, tudi njegova združena Evropa je bila razsuta, Prusi so pospešeno združevali Nemčijo, rusko cesarstvo je bilo zaposleno z osvajanjem na Kavkazu in v Aziji. Ob splošnem spreminjanju vojne strategije so tudi mestna obzidja kot objekti grožnje in strahu, namišljene ali stvarne varnosti, postala nepotrebna. Še več, cesar se je moral nekako približati svojim novim podpornikom, mladi kapitalistični eliti cesarstva, ki je v zanosu nacionalne emancipacije sama pospešila družbeno napetost in odpravo fevdalizma ter starih aristokratskih pravic ob hkratni izraziti centralizaciji cesarstva in koncentraciji moči v glavnem mestu. Denarja v državni blagajni je bilo komaj kaj, cesarskih zemljišč pa na pretek, predvsem v tako imenovanem *glacisu* – 500-metrskem pasu pred obzidjem, v katerem ni bilo ne stavb ne dreves. Obzidje je pomenilo tudi prometno oviro, saj je Dunaj že leta 1850 integriral okoliška obmestja v mestno upravljanje (okraj od 2 do 9). Po pariških vzorih Napoleona III. in barona Hausmanna si je tudi cesar Franc Jožef I. zaželel bulvarje, vendar v primeru Dunaja ti niso bili načrtovani kot strelne linije za protirevolucionarno topništvo, ampak kot aleje sprehajajočih se ponosnih državljanov monarhije.

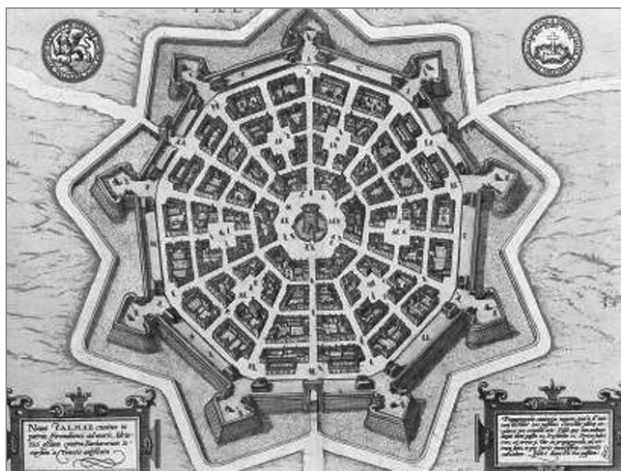
Z izvedbo dunajskega obroča je cesarstvo v mestu z ustanovitvijo tako imenovanega mestnega razširitvenega sklada, ki je bil

Slika 1: Porušitev dunajskega obzidja in izgrajevanje mesta (pred letom 1851 in po njem)

v upravljanju cesarstva, sprostito nesluteno silo kapitala, odprlo na tisoče delovnih mest, zanetilo nepremičninsko in investicijsko eksplozijo ter tehnološke inovacije, na primer uvedbo tramvaja. Multiplikativni učinek odločitve porabe državnega denarja in sprostitve zasebnega kapitala je bila tudi javna korist: množica stavb nacionalnega ponosa – obraza cesarstva in vseh podanikov habsburške monarhije.

Do prve svetovne vojne in razpada imperija so med drugim ob obroču zgradili najpomembnejše stavbe cesarstva, na primer (v oklepajih je leto dokončanja) dunajsko državno opero (1869), novo cesarsko palačo (Neue Burg, 1913), umetnostnozgodovinski muzej (1891), naravoslovni muzej (1889), parlament (1883), narodno gledališče (1888), univerzo (1884),

Slika 2: Idealno mesto – mesto utrdba Palmanova s prikazi načrtovanih izboljšav in zdajšnje razmere

votivno cerkev (1879), borzo (1877), palačo Urania (1910), državno poštno hranilnico (1906) in veliko drugih, ki so jih projektirali najpomembnejši arhitekti tistega časa, na primer August Sicard von Sicardsburg, Eduard van der Nüll, Gottfried Semper, Karl Freiherr von Hasenauer, Teophil Hansen, Heinrich von Ferstel, Otto Wagner in tudi Maks Fabiani. Podobnih stavb je bilo še več, toda vse niso preživele uničenja v drugi svetovni vojni.

Mesto je s svojim denarjem zgradilo novo mestno hišo (1883, arhitekt Friedrich Schmidt).

2.2 Drugi vzor – renesansa in idealno mesto

Idealno mesto renesanse naj bi izražalo utopično videnje popolnosti, tako oblike (mesta) kot ljudi v njem. Lepota mest naj bi se izražala tudi v družbeni blaginji. Običajno so jih načrtovali z obzidjem krožne oblike ali oblike popolnega geometrijskega lika, ki se približuje krožni. Krožna oblika poudarja popoln harmoničen kozmični red. Zgrajeno obzidje je sestavni del te popolnosti, saj varuje ljudi v njem pred sovražniki, hkrati pa ponuja varno okolje za hrambo in izmenjavo, na primer znanja ali dobrin. Notranja razdelitev oziroma organizacija prostora je mrežna – ortogonalna ali radialna, saj je mrežna zasnova mesta že od Hipodamusa naprej razumljena kot najbolj demokratična tlorisna oblika.^[1] V fizičnem smislu se je popolna uresničitev take zamisli zgodila blizu nas – v Palmanovi. Začetek gradnje tega mesta utrdbe sega v leto 1593. Prav na obletnico zmage združenih krščanskih sil nad otomanskimi Turki v bitki pri Lepantu 7. oktobra 1571 so začeli gradnjo. Utrdbo je za obrambo beneške republike načrtoval Vincenzo Scamozzi v obliki 9-krakastega obzidja, obdanega z jarkom z devetimi bastioni in tremi vhodi. Obod prvega kroga obzidja meri 7 km. Pozneje so (Francozi in Avstrijci) dodali različne obrambne naprave. Mimogrede, izvorni sovražniki – Turki – nikoli niso oblegali Palmanove.

V Palmanovi naj bi poleg vojaštva bivali samooskrbni trgovci, obrtniki in kmetje. Kljub vsej načrtovani odličnosti in elegantni izvedbi nihče od teh ni prišel. Zato je beneška republika tja naselila oproščene kaznjence, ki jim je zagotovila zastonj zemljišča za gradnjo stavb in gradbeni material.

Idealno mesto je bilo tudi del vizije totalitarnega režima, ki je nastal v Italiji po prvi svetovni vojni.

3 Fabianijeve ureditve

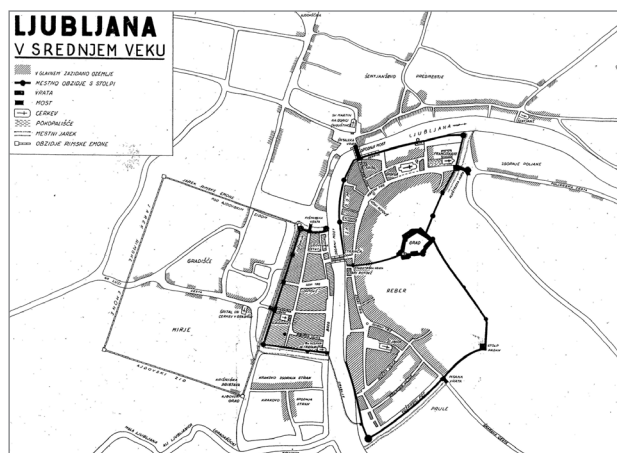
3.1 Popotresna regulacija Ljubljane

Fabianija je predlog ureditve Dunaja navduševal. Bulvarji za sprehajalce in množica stavb javnega ponosa z mogočno arhitekturo ob visokoprepustni prometnici so bili dovolj kompakten paket za ponudbo visokostrokovne storitve oblikovanja mestne (prostorske) razvojne sheme. Priložnost ponovitve se mu je ponudila ob tragičnem dogodku, potresu, ki je prizadel Ljubljano leta 1895. Ponujeno rešitev sta župan Hribar in mestna oblast sprejela in postala je ogrodje regulacijske sheme Ljubljane. Kaj je torej Fabiani ponudil? Osrednji trg pred palačo sodišča, glavno cesto v osi grebena Grajskega griča in drugo iz šentpeterskega predmestja proti vzhodu, pravokotno (demokratično) shemo parcelacije in nov mestni obroč – *promenado obnovljenega mesta*? Tako kot je pozneje predstavil v Akmi, tudi tukaj ni vztrajal pri dokončnosti sheme in je predlagal izvedbo gradnje mesta po delih. Razen v središčnem delu shema ni bila uresničena, saj je bila položena na živo mesto. Stavbe javnega ponosa, ki naj bi nastale ob ljubljanskem obroču, so v glavnem že stale, nepremičninski posel pa je že tekkel po ustaljenem regulacijskem vzorcu in se je tako tudi nadaljeval. Zadnji uresničljivi del sheme je Ljubljana dokončala šele leta 2013 z izgradnjo tako imenovanega Fabianijevega mostu in sklenitvijo cestnega obroča okoli mestnega središča.

3.2 Fabianijeve regulacije Posočja

Namen Fabianijevih regulacij porušenih mest v Posočju je bila vzpostavitev celovitega okvira za prenovo mest/naselij kot fizičnih entitet in v nekakšnem regimentnem duhu tudi fizičnega okvira za ponovno vzpostavitev (morda preobrazbo?) skupnosti. Izbrani vzorec so bili renesančni modeli, pravzaprav posamezni deli idealnih mest.

Bistvena razlika med porušeni mesti v Posočju in gradnjo Palmanove je v tem, da so države Palmanovo načrtovale, nato pa jo gradile na ledini. Začela je beneška republika v strahu pred Turki, potem pa vsakokratni ozemeljski gospodar v strahu pred vsakokratnim resničnim ali navideznim sovražnikom. Katere so bile prenosljive urbanistične vsebine tega idealnega mesta ali fizično regulirane vsebine javne koristi? Predvsem

Slika 3: Predlog regulacije popotresne Ljubljane in prikaz ljubljanskega srednjeveškega obzidja

obzidje, saj gre za utrdbo, cestna mreža, osrednji trg za zbiranje vojska, cerkev in administrativna zgradba. Vse drugo so po drobcih dodani kosi, po potrebi, nadzorovanem preudarku posameznega graditelja ter finančnih in drugih zmogljivosti.

Prenovo mest v Posočju je prav tako načrtovala država, nova ozemeljska gospodarica – kraljevina Italija. Vsaj na današnjem slovenskem ozemlju so zgradili komaj kaj, saj so lastniške razmere in prepuščenost posameznim finančno podkrepjenim interesom in/ali pomanjkanje ustrezne politične volje preprečile resnične nove prostorsko-načrtovalske poteze. Na današnjem slovenskem ozemlju so zgradili le nekaj cerkvenih stavb in manjših ureditev javnega prostora. Lahko bi rekli, da gre za inverzno upodobitev sheme idealnega mesta, v katerem ni več obzidja kot fizične entitete, temveč je element varnosti (nadzora?) načrtovan v jedru naselja: cerkev, stavba uprave in naselbinski osrednji trg. Javna korist ponovne vzpostavitve družbenih skupnosti v naseljih je bila v fizičnem smislu prepoznana le prek izvedbe najnujnejših elementov.

Po vzoru renesančnih in poznejših načrtovalcev Palmanove je tudi Maks Fabiani predlagal le najnujnejše, kar bi lahko razumeli kot zagotavljanje osnovne fizično opredeljive javne koristi: ceste s specificirano širino cestnega sveta (regulacijsko linijo), stavbne otoke za podrobno regulacijo izvedbe skupin stavb ali posameznih stavb, osrednje javne prostore in simbolične monumentalne zasaditve drevoredov.

4 Sklep – Fabiani in javna korist

Fabianijevi načrti Ljubljane ali Posočja so izdelani popolnoma v duhu takratnega časa in veljavne urbanistične teorije. To so še vedno in pretežno estetske sheme, sicer izdelane z inženirsko natančnostjo, ki bi lahko zadostovala tudi za druge namene izvajanja javne koristi. Iz v uvodu podanega razumevanja javne koristi je prikaz celote prav gotovo za namene zagotavljanja

javne koristi vsaj v času delovanja Maksa Fabianija kot storitev zadoščal.

Sodobna urbanistična storitev presega omejitve dokončnega predmeta, to je stavbe. Predmet urbanistične regulacije je vzpostavitev okvira za večletno izgrajevanje celote, v kateri se neposredno udeležujejo posameznosti – stavbe in odprti prostori, pri čemer so vsaj nekatere stavbe lahko zgrajene tudi v javno (družbeno?) korist (šole, vrtci, objekti zdravstvene in socialne oskrbe, prometne in gospodarske javne infrastrukture idr.). Z urbanistično regulacijo lahko dosegamo tudi posredne učinke za doseganje javnih koristi. V ta namen je treba okvirno shemo opremiti s programi, akcijskimi načrti in vsaj na ravni javnih financ tudi s postavkami v mestnem proračunu. Le tako je mogoče doseči vsakokratne v času in prostoru opredeljene javne koristi, na primer izboljšanje stanja okolja (čistejši zrak in manj hrupno bivalno okolje), nadzorovanje fiziologije mesta (odvajanje in prečiščevanje odpadnih voda, zagotavljanje neoporečne pitne vode, ravnanje z odpadki), varnost ljudi in premoženja (protipoplavni ukrepi, prepoved gradnje na nestabilnih območjih, protipotresna gradnja), varnost naložb.

Javna korist v demokratični družbi naj ne bi bila zmanipulirana volja posameznika ali zaprte interesne skupine, temveč v kar najširšem krogu izdelana in demokratično potrjena shema, katere cilj je lahko kvečjemu splošno družbeno zadovoljstvo.

Ivan Stanič, univ. dipl. inž. arh.

Mestna občina Ljubljana, Mestna uprava, Oddelek za urejanje prostora, Ljubljana, Slovenija

E-pošta: ivan.stanic@ljubljanasi

Opombe

[1] Nad idealnimi mesti so se navduševali tudi drugi veliki umetniki tistega časa, tudi iz drugih okolij, na primer Thomas Moore, Alberti, Filarete, Dürer idr.

Viri in literatura

Di Sopra, Luciano (1983): Palmanova – Analisi di una città-fortezza. Milano: Electa.

Fabiani, Maks (1946): Acma, l'anima del mondo. Gorica.

Ferfila, Bogomil, idr. (2002): Ekonomski vidiki javne uprave. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Fogarassy, Alfred, idr. (2014): Vienna's Ringstrasse – The book. Dunaj: Hatje Cantz Verlag.

Igličar, Albin (ur.) (2014): Pravo in družba. Ljubljana: IUS Software, GV Založba.

Jarc, Danijel (1992): Akma in Fabianijeva teorija urbanizma – ali Fabianijev »minimalizem«. Urbani izziv, 1992 (21, 22), 89–94.

Mihelič, Breda (1983): Urbanistični razvoj Ljubljane. Ljubljana: Znanstveni inštitut filozofske fakultete.

Mutnjakovič, Andrija (1988): Tercijarni grad. Osijek: Revija.

Pozzeto, Marco (ur.) (1988): Max Fabiani. Nuove frontiere dell'architettura. Benetke: Marsilio editore.